

OILAVIY MUNOSABATLARDA SIBLING MAQOMINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Turdiyeva Nigora G`ani qizi
O`zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali o`qituvchisi*

*Karakulova Umida Abduvakilovna
O`zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali o`qituvchisi*

Annotatsiya: Oilaviy munosabatlarda sibling maqomining psixologik xususiyatlari, olimlarning qarashlari keltirilgan. O`tkazilgan tajriba-sinov natijalarining guruh taxlil amalga oshirilgan.

Kalit so`zlar: Sibling maqomi, o`smirlik, raqobat, hamkorlik, shaxslararo munosabatlar, K.Tomas, ijtimoiy munosabatlar.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТИНСКОГО СТАТУСА В СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

*Турдиева Нигора Гани қизи
преподаватель Джизакского филиала Национального университета Узбекистана*

*Каракулова Умида Абдувакиловна
преподаватель Джизакского филиала Национального университета Узбекистана*

Аннотация: Представлены психологические особенности статуса братьев и сестер в семейных отношениях, взгляды ученых. Был проведен групповой анализ результатов эксперимента.

Ключевые слова: Сиблинговый статус, подростковый возраст, конкуренция, сотрудничество, межличностные отношения, К. Томас, социальные отношения.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SIBLING STATUS IN FAMILY RELATIONS

*Turdiyeva Nigora G`ani qizi,
teacher of the Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan*

*Karakulova Umida Abduvakilovna
teacher of the Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan*

Annotation: Sibling status, adolescence, competition, cooperation, interpersonal relationships, K. Thomas, social relationships.

Key words: Sibling status, adolescence, competition, cooperation, interpersonal relations, K. Thomas, social relations.

Kirish. Oila bolaning ilk ijtimoiy munosabatlarga kirishadigan maskani bo`lib, unda bolaning ota-onasi, aka-uka, opa-singillari bilan bo`ladigan muloqoti ijtimoiylashuv jarayoniga kuchli ta`sir qiluvchi omil hisoblanadi. Oilaviy munosabatning qonun bilan himoyalaniishi O`zbekiston Konstitutsiyasida, Oila kodeksida va boshqa qonun hujjatlarida o`z ifodasini topgan. Konstitutsiyamizning 63-moddasida «Oila jamiyatning asosiy bo`g`inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo`lish huquqiga ega. Nikoh tomonlarning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligiga asoslanadi», deb tasdiqlangan.

O`zbekistonda oiladagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida davlatimiz rahbarining «O`zbekiston Respublikasida Oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to`g`risida»gi qarori qabul qilingan. Qarorda 15 may har yili Xalqaro oila kuni sifatida respublika bo`ylab keng nishonlanishi belgilab qo`yilgan. Prezidentimiz qaroriga ko`ra, quyidagilar oila institutini mustahkamlash bo`yicha asosiy yo`nalishlar etib belgilangan:

-oila institutini mustahkamlashning institutsional va huquqiy asoslarini takomillashtirish, ijtimoiy sheriklikni kuchaytirish;

-zamonaviy oilani mustahkamlash va rivojlantirish masalalari bo`yicha fundamental, amaliy va

innovatsion tadqiqotlar olib borish;

-demografik rivojlanishni rag'batlantirish va oila farovonligi darajasini oshirish;
-oilaning tarbiyaviy-ta'lim salohiyatini mustahkamlash, jamiyatda an'anaviy oilaviy qadriyatlarni saqlash, oilalarda ma'naviy-axloqiy muhitni yaxshilash;

-oilalarga ta'sirchan metodik, konsultativ va amaliy yordam ko'rsatishning samarali tizimini yaratish.
Yurtimizda oilani mustahkamlash borasida olib borilayotgan chora-tadbirlar xalqaro hamjamiyatda yuksak e'tiroflarga sazovor bo'layotgani ham bejiz emas. Qonunchiligimizga nazar solar ekanmiz, oilaga katta e'tibor berilgani, jumladan, uni qanday tashkil qilish, oila a'zolarining huquqlari va burchlari, umuman, oilaviy hayotning barcha masalalariga urg'u berib o'tilganini ko'rish mumkin.

Adabiyotlar tahlili: Sibling maqomining oilaviy munosabatlarga ta'sirini yurtimiz tadqiqotchilarining ko'plab vakillarining tadqiqot predmeti xisoblangan. O'zbekistonda ushbu yo'nalishda M.G.Davletshin, E.G'G'oziyev, Z.T.Nishonova, N.S.Safayev, Sh.R.Boratov, B.M.Umarov, A.M.Jabbarov, V.M.Karimova, G'.B.Shoumarov, R.I.Sunnatova, M.S.Salaeva, Z.A.Rasulova, G.T.Yadgarova, A.T.Qodirova, M.A.Utepberganov, R.S.Samarov, X.K.Karimov, M.M.Umarova, M.X.Fayziyeva, O.A.Abdusattarova, R.Dushanov, F.F.Rasulova, T.B.Norimbetovlarning ilmiy izlanishlarida yoshlarning oilaviy hayotga psixologik tayyorligi, oiladagi Sibling munosabatlarining farzandlar va ijtimoiy muhitdagi boshqalar bilan aloqdagi munosabatlari haqidagi ishlari, nizolar va ularning oila muhitiga, farzandlar psixik rivojlanishiga ta'siri, oiladagi shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq muammolar, noto'liq oilalarda bola tarbiyasi, oilada ustuvor bo'lgan er-xotin munosabatlari o'smir farzandlarda jinsiy identifikatsiya shakllanishiga ta'sir ko'rsatish xususiyatlari, o'zbek oilalarida ota-ona va farzand munosabatlariga xos bo'lgan etnopsixologik xususiyatlarni aniqlash, oilada shaxslararo munosabatlar farzand ijtimoiy perseptiv jarayonlariga ta'siri, turli tarkibli oilalarda bolalarning ijtimoiylashuvi o'rganilgan.

Xorij mamlakatlarida oilaviy munosabatlar, sibling maqomi yetarlicha yaxshi o'rganilgan bo'lib ular orasida Z.Freyd, A.Adler, R.Richardson, R.Direskoll, Frensis Galton, Uolter Toumen, Judi Dann, R.Brazington, R.Zayons, N.Greyvz, R.B.Felson, Stenli Shexter, Abraxam Tesser, Klif Isaakson, G.T.Xomentauskas, A.D.Iksteyn, T.Dumitrashkular tomonidan Sibling maqomi bilan bog'liq holatlar bola psixik rivojlanishiga ta'siri, oilada o'zaro munosabatlar tarkibiy tuzilishi va yosh dinamikasi, ushbu munosabatlarning bolalar katta bo'lganda qanday shaxs xususiyatlariga ega bo'lishidagi roli, munosabatlardagi buzilishlarni korreksiya qilish imkoniyatlari, onaning o'smir farzand bilan munosabat xususiyatlari, xususan, maxsus yordamga muhtoj bo'lgan (giyohvand moddalarga tobe, somatik, nevrologik patologiyaga ega) o'smirlarning ona bilan munosabatlari, farzandini yolg'iz tarbiya qiluvchi onalarning o'smir farzandi bilan munosabatiga xos xususiyatlar o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi: Shaxslararo munosabatlarda ayrim alohida ziddiyatlarning bo'lib turishi tabiiy xoldir. Shaxslararo nizolar o'smirlar tomonidan emotsional affektiv ravishda qabul qilinadi. Bu xolat ularni psixologik jihatidan etuk shaxs bo'lib ulg'ayishiga xalaqit beradi. Shuning uchun tadqiqotimizning asosiy vazifasi sifatida sibling maqomidagi farzandlarning nizoli vaziyatlarda xulq atvorini baholash sifatida belgilab oldik. Shu maqsadda tadqiqotimizda Amerikalik sotsiolog K.N.Tomasning "Shaxslararo munosabatlarni aniqlash metodikasi" so'rovnomasidan foydalandik. Bu so'rovnoma nizoli vaziyatlarda shaxs o'zini qanday tutishini aniqlab beradi. Uning yordamida shaxsning raqobatga yoki kompramisga moyilligi, nizolardan qochish yoki ularga intilish darajasini aniqlashimiz mumkin bo'ladi. Shuningdek mazkur metodika jamoaning xar bir a'zoning xamkorlik foaliyatidagi ijtimoiy psixologik moslashuvchanlik darajasini aniqlash imkoniyati beradi. Ushbu tadqiqotda mazkur metodika xar bir sibling maqomidagi farzandlarning nizoli vaziyatlarda xulq atvor xislatlarini aniqlashga imkon beradi. Metodika davomida sinaluvchilarga 30 juft muloxaza matni beriladi. Biz tadqiqot ishimizdan kelib chiqib o'smirlarga oila a'zolari bilan bo'ladigan nizolarni tasavvur qilgan xolda javob berishini taklif qilib ko'rdik. Bunda sibling maqomiga ega bo'lgan farzand va ularning ota-onasi nizoli tortishuvli va munozarali vaziyatlardan birini tipik xulq atvoriga mos keladiganini tanlab oladi.

Metodika natijalaridan o'smirlarning nizoli vaziyatdagi xulqi (raqobat, hamkorlik, murosaliq (kelishuvchanlik), tortishuvdan qochish, moslashuvchanlik) bo'yicha xulosa chiqariladi. K.Tomas va R. Kilmenn nizoli vaziyatlar uchun quyidagi beshta asosiy xulq shakli yoki uslublarini ko'rsatib o'tadi:

- Raqobat;
- Hamkorlik;
- Murosaliq, kelishuvchanlik;
- Tortishuvdan qochish;

- Moslashuvchanlik.

Tavsiflovchi statistika

Ko'rsatkichlar	N	Minimal qiymat	Maksimal qiymat	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	Assimetriya	Eksess
Raqobat	66	2,00	10,00	6,2879	1,69855	-,177	-,212
Hamkorlik	66	2,00	9,00	6,1061	1,71086	-,037	-,632
Kelishuv	66	3,00	10,00	5,8182	1,78807	,449	-,769
Vaziyatdan qochish	66	3,00	9,00	5,0758	1,47085	,763	,122
Moslashish	66	2,00	11,00	6,7273	1,82753	-,268	,324

Biz tomondan olib borilgan tadqiqotda foydalanilgan K.Tomasning "Shaxslararo munosabatlarni aniqlash metodikasi" statistik ma'lumotlariga ko'ra sinaluvchilarimizda sibling munosabatlarda xulq-atvorda raqobatchanlik ko'rsatkichi minimal ball 2, maksimal ball 10 ball, o'rtacha ball 6,28 standart og'ish 1,69 ya'ni $6,28 \pm 1,69$ qiymatlar bilan oilada sibling munosabatlarda raqobatchanlikning o'rtacha ekanligini 1-jadvaldagi qiymatlardan ko'rishimiz mumkin. Assimetriya $A=-,483$ qiymat bilan minimal va maksimal ballning kam uchraganini, ekstsses $E=,032$ qiymati bilan bir xil ballarning me'yorda ekanligi aks etgan.

Keyingi hamkorlik shkalasi bo'yicha minimal ball 2, maksimal ball 9 ball, o'rtacha ball 5,25 standart og'ish 2,17 ya'ni $5,25 \pm 2,17$ qiymatlar bilan me'yoriy ballar bilan oilada sibling munosabatlarda hamkorlikning o'rtacha ekanligini izohlashimiz mumkin. Assimetriya $A=,078$ qiymat bilan minimal va maksimal ballning kam uchraganini, ekstsses $E=-,992$ qiymati bilan bir xil ballar me'yorda ekanligini ko'rishimiz mumkin. Huddi shunday vaziyatlarda kelishuvchanlik minimal ball 4, maksimal ball 9 ball, o'rtacha ball 6,1875 standart og'ish 1,51 ya'ni $6,1875 \pm 1,51$ qiymatlar bilan oilada sibling maqomida kelishuvchanlikning o'rtacha kuzatilishi mumkin deb izohlashimiz mumkin. Assimetriya $A=-,229$ qiymat bilan minimal va maksimal ballning kam uchraganini, ekstsses $E=-,541$ qiymati bo'yicha bir xil ballarning me'yorida ekanligi aniqlangan. Nizoli vaziyatlarda vaziyatdan qochish shkalasi bo'yicha minimal ball 2, maksimal ball 10 ball, o'rtacha ball 5,8750 standart og'ish 1,746 ya'ni $5,875 \pm 1,746$ qiymatlar bilan oilada aka-uka munosabatlarida vaziyatdan qochish holati o'rtacha kuzatilishi mumkinligini aniqladik.

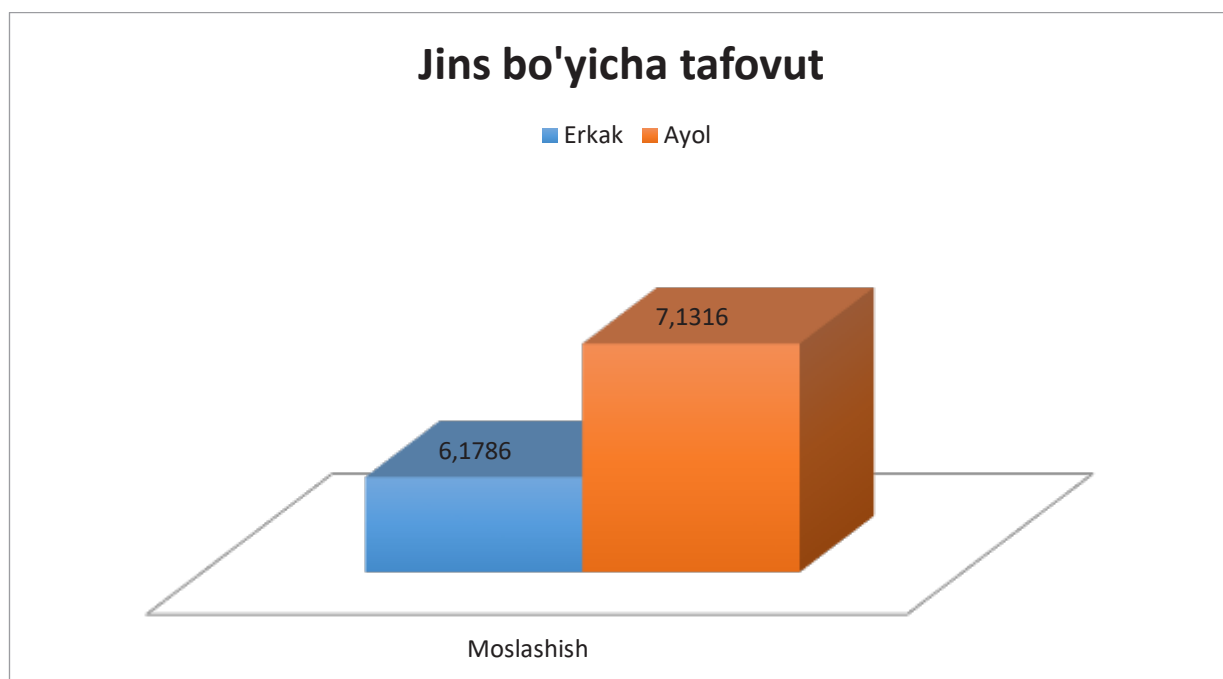
Assimetriya $A=,217$ qiymat bilan minimal va maksimal ballning kam uchraganini, ekstsses $E=2,217$ qiymati bilan o'rtacha ballar ko'p uchragan deb izohlay olamiz. Moslashuvchanlikning namoyon bo'lishiga ko'ra minimal ball 4, maksimal ball 10 ball, o'rtacha ball 7,1875 standart og'ish 1,83 ya'ni $7,187 \pm 1,83$ qiymatlar bilan sibling munosabatlarida moslashuvchanlik holati ham o'rtacha kuzatilishi mumkinligini aniqladik. Assimetriya $A=-,241$ qiymat bilan minimal va maksimal ballning kam uchraganini, ekstsses $E=-1,215$ qiymati bo'yicha me'yoriy bir xil ballni kamroq ekanligi aniqlandi. Demakki 1-jadvalda moslashuvchanlik va jipslikda qoniqishi, nizoli vaziyatlarda namoyon bo'luvchi xulq-atvorlarning o'rtacha namoyon bo'lishi mumkin ekanligini jadvalimizdagi sinaluvchilarimizdan olgan natijalarimizdan bilishimiz mumkin.

2. jadval

Tadqiqotda ishtirok etgan sinaluvchilarda o'tkazilgan metodikalarning jins tafovuti bo'yicha tahlili (N=66)

Ko'rsatkichlar	Jinsi	N	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	t	p
Raqobat	Erkak	28	6,2500	1,55456	-,154	,878
	Ayol	38	6,3158	1,81741		
Hamkorlik	Erkak	28	5,6786	1,51666	-1,771	,081
	Ayol	38	6,4211	1,79536		
Moslashish	Erkak	28	6,1786	1,78582	-2,151	,035*
	Ayol	38	7,1316	1,77324		

Jins bo'yicha keyingi farq ko'rsatkichi moslashuvchanlik shkalasi bo'yicha olingan natijalar e'tiborimizni qaratdi. Bunga ko'ra, o'g'il bolalarda va qiz bolalarda farq ko'rsatkichi aniqlandi ($t=-2,452; p<0,017$). shkalasi bo'yicha o'g'il bolalarda o'rtacha qiymat ko'rsatkichi 109,0714 ballni, standart og'ish ko'rsatkichi 27,04582 ballni tashkil etgan bo'lsa, qiz bolalarda o'rtacha qiymat ko'rsatkichi 124,5789 ballni, standart og'ish ko'rsatkichi 24,11082 ni tashkil etdi. Natijalar tahlili diagrammalarda ham o'z aksini topgan.

5-diagramma. Moslashish bo'yicha jins jihatdan farq ko'rsatkichi.

Xulosa: Oilada milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirish muhim rol o'ynaydi. Agar ota-onalar jamiyatimiz tomonidan oilaga, o'sib borayotgan avlod tarbiyasiga qo'yiladigan talabni bilsa, axloqiy tarbiya samarali bo'ladi; axloqiy tarbiyalash jarayonida bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda milliy o'zbek an'analaridan foydalaniladi oiladagi sibling munosabatlarini to'g'ri tashkil etishga harakat qilishimiz kerak.

Ilmiy ishimizning maqsadiga quyidagi vazifalarni hal qilish orqali erishildi:

1. Oilada sibling munosabatlarni tarixiy va nazariy asoslarini tarkib toptirish.
2. Oilada sibling munosabatlarning farzandlar xulq-atvoriga ta'sirida ota-ona rolining ahamiyatli ekanligini empirik tahlil etish.
3. Sibling munosabatlarning farzandlar xulq atvoriga ta'sirini korreksiya qilish.

Ish jarayonida biz oldimizga qo'ygan maqsadga erishdik, dissertatsiya ishimizdagi vazifalar hal qilindi, yani, Oiladagi farzandlarning kattasi, odatda ota - onasining umidi bo'lib, ota-onalar undan ko'p narsalarni kutadi va odatda u bu umidlarni oqlaydi ham. Undagi muvaffaqiyatlarga bo'lgan intilish, o'qish va kasb-hunar egallash yo'nalishidagi yutuqlari va unga erishish imkoniyatlari ham odatda yuqori bo'ladi. Uning muvaffaqiyatlari nafaqat ota-onaning kutishlariga bog'liq, balki ma'lum vaqt erkalatilgan bolaning, keyinchalik «taxtdan tushishi», mavqening birdan o'zgarishi va kutishlar tizimining ham shunga yarasha boshqacha bo'lib qolishi bilan bog'liqdir. Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, bizning ishimizning gipotezasi isbotlangan: yani, oilada farzandlar o'rtasida raqobat, hamkorlik, kelishuvning yo'lga qo'yilishi oilada sibling uchun sharoit yaratib berishi mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR.

1. Ғозиев Э., Жабборов А. Фаолият ва хулқ-атвор мотивацияси: (Университетларнинг психология мутахассислиги учун ўқув қўлланма). – Тошкент, 2003.
2. Karimov X.K. O'zbek oilalarida er-xotin nizolarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixologik fanlar nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Farg'ona. 1994.-310b
3. Isaqova M.T Milliy an'analar va ijtimoiy omillar ta'sirida ilk o'spirinlarda ma'naviy tasavvurlarni shakllantirish: Psixol. fan.nomz. dis.- Toshkent: TDPU, 1999.-208b
4. Salayeva N. O'zbek oilalarida ota-ona va farzandlar o'zaro munosabatlarining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. Psixol.fan.nom.dis. –Toshkent.2002-180b
5. Abdusattorova O.A. Oila muhitida o'zbeklarda shakllangan jinsiy identifikatsiyaning gender xususiyatlari. Psixol.fan.nomz.dis. avtoref. Toshkent.-2007.-22b
6. Abdullayeva R.M. Talabalardagi oila-nikoh ustanovkalarining psixologik xususiyatlari. Psixol.fan.nomz.dis avtoref. Toshkent- TDPU. 2010-23b
7. Niyozmetova G. O'zbek oilalarida er-xotinlik munosabatlari dinamikasining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. Psixol.fan.nomz. dis avtoref. Toshkent. TDPU. 2010-24b
8. Botirov B.M. O'zbek milliy xarakteri shakllanishiga qadriyatlar ta'sirining psixologik xususiyatlari. Psixol.fan.nomz.dis avtoref. Toshkent TDPU. 2010-23b